

nusának ajánlva *Paraphrasis* c. művét, amely mintegy 130, laposan moralizáló, egystrófás versikéből áll. . .”

A verset Alszegehy Zsolt közölte 1917-ben, az Irodalomtörténeti Közleményekben. (Eredeti az MTA kéziratárában, M. irod. Quart. 62. jelzet alatt.) A vers datált (1684). Szerzője 1630 körül született a Bihar megyei Érkeserűben. Várad 1660. évi eleste után a Felvidékre menekült, Abaújba. Az 1670-es évek elején Apafi Mihály fejedelem szolgálatába állt. 1675-től a huszti vár alkapitánya volt, annak 1688. évi átadásáig. Az ő kapitánysága idején a huszti vár birtokosa Apafi fejedelem neje, Bornemisza Anna volt. Teleki Mihály csak a vár főkapitánya.

Móricz Béla

A kanti filozófia ismeretének legkorábbi nyomai hazánkban

Az *Irodalom és felvilágosodás* című kötet 201–228. oldalain *Kant első magyar követői* címen vázoltam fel, hogy a kanti filozófia milyen hamar megtalálta útját hazánkba, és hogy milyen jótékony hatást gyakorolt a magyar nyelvű filozófia intézményes megindulására. Ez egyúttal annak is ékes bizonyossága, hogy milyen gyors volt ebben az egyébként is nagyon mozgalmas korban az új eszmék terjedése hazánkban, és hogy milyen gyorsan találtak talajra nálunk is az Európában akkor komoly mozgalmakat támasztó áramlatok.

Tanulmányom elkészítése óta újabb nyomokra is bukkantam, illetve újabb bizonyosságait is találtam annak, hogy a Kant filozófiája milyen hamar ismertté vált nálunk is, elsősorban német nyelvi talajon.

Kant új korszakot nyitó munkája a filozófiában, a *Kritik der reinen Vernunft* (KRV), 1781-ben jelent meg, és a pozsonyi Philip Ulrich Mahler nyomdája már 1788-ban kiadja Samuel Heinicke konkordanciáját Kant műveihez *Wörterbuch zur Kritik der reinen Vernunft und zu den philosophischen Schriften von Herrn Kant* címen.

S. Heinicke (1727–1790) egész életét a siketnémák oktatásának szentelte. A németek úgy tartják őt számon, mint a siketnéma rendszeres oktatás megindítóját és az oktatás módszerének megalapozóját. Ő nyitotta meg Lipcsében az első siketnéma intézetet 1778-ban. De hogy ő egyben a kanti filozófia egyik legelső lelkes követője, Kant nagyságának egyik legelső felismerője, arról nem beszélnek a német lexikonok (Der grosse Brockhaus, Meyer), és még csak említést se tesznek erről a Pozsonyban megjelent munkájáról. *Der Grosse Brockhaus* csupán azt jegyzi meg, hogy „a szabad fejlődéssel kapcsolatos gondolatai a kanti eszmék befolyása alatt állottak”.

A *Wörterbuch*hoz írott előszavában (III–XXIII.), ahol így nevezi meg magát: „Director des Churfürstlichen Instituts für Stumme in Leipzig”, rövid kis történeti visszapillantás után úgy beszél a KRV-ről mint „az emberi szellem büszkeségéről”, amely „teljesen tökéletes és befejezett”, s amely „sz ember hasznára és gyönyörűségére” szolgál, „a németeknek megkülönböztetően becsületére” válik (XI.). S ha az abban lefektetett tanok ma még — mint mondja — némi ellenkezésre találnak is, az is érthető, hiszen Newton felfedezései sem terjedtek el gyorsan.

Kant művei közül az addig megjelenteket mind felhasználja konkordanciájában, tehát a KRV-on kívül a *Prolegomena*t, a *Grundlegung der Sitten*-t és a *Metaphysik der Natur*-t.

Azt viszont nem magyarázza meg, hogy mi a célja az egész szótárral (1–135.). Világos, hogy kalauz akart az lenni Kant műveinek olvasásához. Ezért aztán határtalan szorgalommal gyűjtötte egybe az egyes címszókhoz az anyagot Kant különböző munkáiból. De az is csak természetes, hogy a különböző munkákból vett idézetek között alig van valami összhang. Így aztán az egész vállalkozás gyakorlati szempontból bizony nagyon kétes értékű, majdnem eleve kudarcra ítélt. Hiszen a kikapott definíciók és mondatfoszlányok üresen lógnak egymás mellett. Kant gondolkozását így ezekből megérteni és értékelni egyáltalán nem lehet; ahhoz ugyanis a munkák összefüggő értelmezése szükséges.

Ha például a *Ding* fogalmához fűződő szemelvényeket nézzük csupán, nyomban látjuk, hogy eleve mennyire reménytelen volt az egész vállalkozás.

Azt viszont nem lehet elvitatni, hogy megvan az az érdeme az írónak, hogy Kant nagyságát ily korán elismerte, illetve, hogy a kanti filozófiát méltónak és jelentősnek tartotta arra, hogy konkordanciával próbáljon hozzájárulni a kanti filozófia megértéséhez.

Arról sem tesz említést, hogy művét miért éppen Pozsonyban jelentette meg. Ennek bizonyára politikai, illetve a cenzúrával kapcsolatos vonatkozásai lehettek. Hazánkban akkor még a cenzúra nem értesült azokról a vitákról valószínűleg, melyeket Kant tanai nagyon is hamar kiváltottak Németországban.

A munkának magának hazánkban nem lehetett komoly visszhangja, amit az is igazol, hogy irodalmi utalással sehol sem találkozom vele kapcsolatban. Még Petrik Géza sem említi Bibliographiájában. Csupán e művéhez fűződő 1971-es V. Pótlásokban szerepel a 192. lapon Heinicke-nek mindkét Pozsonyban megjelent munkája. A Révai Lexikon bőven méltatja Heinicke-t mint a süketnéma oktatás úttörőjét, de egy szót sem szól filozófiai munkásságáról, így a *Wörterbuch*-ját sem említi meg.

Az viszont kétségtelen, hogy a munka felhívta a pozsonyi tudós körök, elsősorban az evangélikusok figyelmét Kantra, hiszen M. *Schwartner* megállapítása szerint (*Statistik des Königreiches Ungern*. Pest, 1798) a Kant filozófiája „a lutheranusok között eddig nagyobb tetszésre talált, mint a reformátusoknál” (554.), miként ezt a *Rosta* is idézte a 103. lapon. Míg azonban Kantnak a református körökre gyakorolt hatását ma már eléggé ismerjük, az evangélikusok tekintetében még teljesen tudatlanok vagyunk. Pozsony, Eperjes, Nagyszében iskoláinak levéltárai tudnának valószínűleg erről vallani.

A teljesség kedvéért azt is megemlíthetjük még, hogy Heinicke-nek jelent meg Pozsonyban még egy másik műve is 1789-ben *Clavicula Solomonis oder Schlüssel zur höchsten Weisheit* címen.

Hazai szempontból sokkal jelentősebb Tichy Ferencnek egy munkálata: *Philosophische Bemerkungen über das Studiumswesen in Ungarn* címen 1792-ben, melyet az 1791-i országgyűlés által kiküldött tanulmányi bizottság számára készített a készülő felsőoktatási reformjavaslathoz.

A Magyar Életrajzi Lexikon miért, miért nem? Tichyt István néven tartja számon, holott Szinyei József, Petrik Géza Ferenc néven említi, ugyanígy Ballagi Géza is *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig* című művében a 761. lapon, pedig reá a Lexikon is hivatkozik. Születési és halálozási éve bizonytalan. Annyit tudunk róla, hogy 1785-ben szerzett mérnöki oklevelet, és az 1790-es években Kassán volt a mathézis tanára. 1795-ben azután hosszú pör után nyugdíjazták a jakobinus mozgalommal való kapcsolata miatt.

Tichy e művében szemlét tart a felsőoktatási tárgyak: filozófia, matematika, fizika és történelem felett 150 oldalon, és sok elgondolkoztató, megfontolandó dolgot mond el ezek oktatásával kapcsolatban igazi, felvilágosult szellemben. Így kitűnő érveket hoz fel a sajtószabadság védelmében is.

A filozófiáról, illetőleg annak oktatásáról szóló elmefuttatásai az előszó után mint 2. § következnek a 15–45. oldalakon.

Ő mint igazi matematikus, roppant józan elme. Éppen ezért a filozófia tekintetében is különbséget tesz annak különböző tárgyai között. Feltétlen szükségesnek tartja, hogy a logikát és az erkölcsfilozófiát, azaz etikát rendes előadások keretében, tehát kötelező tárgyként tanulják a főiskolai hallgatók, s ezekhez még egy kis „jó, gyakorlati metafizikát” is. „Ezzel szemben a spekulatív filozófiát magasabb filozófia elnevezés alatt csak rendkívüli tantárgyként kell tanítani olyanok számára, akiknek a természet tehetséget és ösztönt is adott a spekulációra” (33) — ez az ő javaslata.

Mint felvilágosult szellem, természetesen ellene van minden despotizmusnak és dogmatizmusnak. Ezért fel akarja szabadítani a filozófiát a teológia rabságából, tehát lándzsát tör a filozófia autonómiája mellett. „Az igazság kritériumát neki saját magában kell megtalálnia — vallja —, azt nem lehet más területen keresni” (45.). Viszont természetesen azt sem helyesli, hogy a filozófia maga is dogmatizmussá váljon, kizárólagos, beképzelt, zárt rendszert alkosson, mert mint helyesen állapítja meg, a dogmatizmus „a tulajdonképpeni forrása a türelmetlenségnek, a beképzeltségnek, a folytonos vitatkozásnak és eretnekkeresésnek” (42.).

Már csak azért sem szabad szerinte a filozófiát dogmatikusan előadni, mert hiszen „jelenleg még nincs egyetlen olyan spekulatív filozófiai rendszer, amely teljesen igaz volna; aminthogy olyan sincs, amely teljesen hamis volna”, meg kell tehát elégedni azzal, hogy szigorúan, kritikusszemmel értékeljük a különböző elgondolásokat, és hidegvérrel tárgyaljuk a filozófia történetét (43.).

Így a kanti filozófiát sem tartja véglegesnek, befejezettnek. Kantot „nagy és mélyértelmű” filozófusnak mondja ugyan, aki „megpróbálta, hogy ilyet nyújtson: bár hogy neki ez teljesen sikerült volna, az egyelőre még nagyon kétségesnek látszik”, mégha maga Kant annyira bízik is rendszerének „vélegességében és megcáfolhatatlanságában” (25.). Éppen ezért azt is megállapítja, hogy éppenséggel nem lehet állítani, hogy a kanti kritika valójában „az egyetlen igazi kritikája volna az észnek” (26.).

Szerinte ugyanis már csak azért sem lehet Kant vállalkozása végleges és tökéletes, mert: „Mindjárt kezdetben semmi sem lehet rögtön tökéletes, előbb sok kísérlet szükségszerűen kudarcra jár, míg aztán egy dolog végre tökéletességre jut” (28.).

Mint *elvet* azonban — nagyon helyesen — elfogadja a kanti elgondolást. Maga is azt tartja, hogy az a helyes út, amivel Kant is próbálkozott: a szigorú kritikai vizsgálódás. Ő maga is úgy látja, hogy szükség van egy ilyen fajta észkritikára. Szükség van arra, hogy kritikailag

vizsgálat alá vegyük „az emberi ismerő-készség természetét és az *a priori* ismeretek lehetőségét” (24.), mert az ilyenféle kritikai vizsgálat képes egyedül arra, hogy továbbfejlessze szellemünk képességeit és erősít. Mint jó matematikus, egyébként is úgy látja, „hogy a matematika lényegébe való mély belátás nélkül alapos ítéletet nem lehet mondani sem a kanti rendszerről, sem általában az emberi értelem természetéről” (57.). Tehát csak a matematikai gondolkodás segítségével juthat el a spekulatív filozófia odáig, hogy létre jöjjön „egy teljesen befejezett és általánosan elismert rendszer” (43.).

A Tichy Ferenc eme fejtegetései és egész józan, bölcs szemléje mindenesetre annak bizonyossága, hogy felsőoktatási körökben is mennyire felfigyeltek már az 1790-es évek legelején a Kant filozófiájára hazánkban is. És ha Tichy Ferencet nem is lehet minden további nélkül Kant követőjének elkönyvelni, annyi bizonyos, hogy a kanti elgondolásnak, a kritikai állásfoglalásnak, a józan elemzésnek fontos szerepet tulajdonít a filozófia további fejlesztésének szempontjából. Ilyenformán még azt is el lehet róla mondani bizonyos fenntartással, amit a Magyar Életrajzi Lexikon így fogalmaz meg: „Filozófiai szemlélete kantianus.”

Ezek alapján csak sajnálhatjuk, hogy Tichy Ferenc nem adta egyéb jelét filozófiai ismereteinek, és nem nyilatkozott meg később e kérdésben. Tanulmánya így is nagyon becses dokumentuma annak, hogy milyen erősen és komolyan fellendült a filozófia iránti érdeklődés 1790 körül hazánkban.

Ez mindjárt megadja az útmutatást a további kutatás számára is. Felvetődik a komoly feladat: szükséges ezt a nagyon gazdag kort erről az oldalról is minél behatóbb vizsgálat alá venni, és az összefüggéseket minél tisztábban feltárni.

Horkay László

A Hunyadiak a lengyel drámairodalomban

Az évszázadokon át szoros magyar–lengyel kapcsolatok eredményeként természetesnek tűnik, hogy történelmünk nagyjairól számos lengyel szépirodalmi műben olvashatunk. Ezek közé tartoznak a XV. századi törökellenes harcokról szóló, Lengyelországban régóta nem játszott, nálunk gyakorlatilag ismeretlen drámák is.

Hunyadi János három lengyel színpadi alkotás szereplője, amelyek témáját a várnai csatában elesett I. (Lengyelországban III.) Ulászló (Władysław) magyarországi uralkodásának eseményei képezik. Waclaw Rzewuski (1706–1779) és a felvilágosodás irodalmának egyik legismertebb alakja, Julian Ursyn Niemcewicz (1757–1841) egyaránt *Władysław pod Warna* (Ulászló Várnánál) címmel írt drámát a tragikus sorsú királyról és a magyar hadvezérről. Rzewuski műve 1760-ban jelent meg Lwówban, egy évvel később pedig be is mutatták egy lengyel mágnesi udvar színpadán.¹ Niemcewicz tragédiája 1787–88-ban keletkezett, de kiadására csak 1803-ban, színrevitelére egy év múlva került sor.² A régebben népszerű, ma alig ismert, de az új magyar világirodalmi lexikonban is említett író és irodalomtörténész, Adam Belcikowski (1839–1909) *Król Władysław Warnencyk* (Várnai Ulászló király) c. alkotását 1877-ben adták ki, de 17 éves korában Hunyadi Lászlóról írt tragédiáját, a *Hunyadi*-t már 1869-ben közölte egy folyóirat, egy évvel később pedig könyvalakban is megjelent Lwówban.³

A katona és politikus Rzewuskit több külföldi utazása tette széles látókörű emberré. Jelentős műveltségétől függetlenül a nemesi szabadságjogok, privilégiumok ádáz védelmezője volt. A nemzeti hadsereg létszámának növelését követelte, és hangsúlyozta a király okos, tapasztalt tanácsadóinak szerepét. E nézetei említett művében is tükröződnek: Tarnowski lengyel hadvezér fontosabb számára, mint Ulászló vagy Hunyadi. A király tragikus sorsát előidéző eseményekről beszámoló lengyel források közül a XVII. század végéről származó történelmi munkát választott. Ennek adatai nem mindenben felelnek meg a valóságnak.⁴ Nagyobb szerepet játszik a törökverő Niemcewicz tragédiájában. A lengyel felvilágosodás sokoldalú írója és politikusa a magyar arisztokratákkal kapcsolatban álló Adam Czartoryski herceg adjutánsa és barátja volt. Utóbbi birtokainak egy része már Lengyelország első felosztása, 1772 után Ausztriához került. Mind a herceg, mind Niemcewicz gyakori vendége lett az ekkor divatba jövő bártfai fürdőnek, ahol a lengyel és magyar szellemi élet számos kiválósága találkozott. Valószínűleg e látogatásoknak köszönhető említett alkotásának megszületése.⁵ Magyar vonat-

¹ M. KLIMOWICZ: *Oswiecenie. Historia literatury polskiej 1911 r. d. K. Wyki. Warszawa 1972. 53.*

² I. m. 359., 386–387.

³ *Literatura polska w okresie realizmu i naturalizmu. T. III. Obraz literatury polskiej XIX i XX w. Warszawa 1969. 72–76.*

⁴ Vö. W. RZEWUSKI: *Tragedie i komedie. Opracowanie i wstęp: J. Majerowa. Warszawa 1932. 5–38.*

⁵ J. REYCHMAN: *Kultúrális érdeklődés Magyarországon a XVIII. század Lengyelországban. Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1969. 321–323., 330.*